

SARA LIPSKA — ARTYSTKA WSZECHSTRONNA. WYJĄTKOWA UCZENNICA DUNIKOWSKIEGO

Ewa ZIEMBIŃSKA (Warszawa)

Xawery Dunikowski — mistrz rzeźby i wybitny pedagog — wykładał w Szkole Sztuk Pięknych (późniejszej Akademii Sztuk Pięknych) w Warszawie, następnie w ASP w Krakowie i w Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Pięknych we Wrocławiu. Wykształcił wielu artystów należących dziś do grona najwybitniejszych twórców rzeźby polskiej XX wieku, między innymi Janinę Broniewską, Jacka Pugeta, Marię Jaremę, Henryka Wicińskiego, Tadeusza Kopera, Alinę Ślesieńską, Barbarę Zbrożynę, Bronisława Chromego czy Jerzego Beresia. Nie kształtował uczniów jako wiernych swoich naśladowców, ale pomagał im zrozumieć kanony sztuki i starał się wyzwolić w nich własną indywidualność.

Jedną z jego uczennic była Sara Lipska. W polskiej historii sztuki artystka właściwie nieobecna, znana zaś we francuskich publikacjach na temat designu, mody i rzeźby. Rzeźbiarka, malarka, projektantka wnętrz, kostiumów i dekoracji teatralnych, grafiki użytkowej i mody. Większość życia spędziła w Paryżu. Współpracowała z Siergiejem Diagilewem i jego Baletami Rosyjskimi w Operze Paryskiej, Heleną Rubinstein, Antoine'm de Paris (Antonim Cierplikowskim) — słynnym fryzjerem polskiego pochodzenia i mecenasem sztuki, projektantem mody Paulem Poiret, domem mody Maison Myrbor czy architektką Adrianną Gorską. Na paryskich Champs-Élysées i w Monte Carlo prowadziła butiki z autorskimi projektami ubrań. Prezentowała swoje prace na wielkich wystawach, m.in. Międzynarodowej Wystawie Sztuk Dekoracyjnych w 1925 roku i Wystawie Światowej w 1937 roku w Paryżu. Uczestniczyła w paryskich Salonach: Jesiennym, Niezależnych i Tuileryjskim.

Sara Lipska była nie tylko jedną z ważniejszych uczennic dla Dunikowskiego, ale także jedną z ważniejszych osób w jego życiu, choć sam artysta mało o niej mówił. Poznali się w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie, gdzie Lipska, zaraz po jej utworzeniu w 1904 roku, podjęła studia w pracowni rzeźby, którą prowadził młody, wówczas

29-letni, Xawery Dunikowski. Sara Lipska do szkoły była zapisana, i tak też występowała przez cały okres nauki, jako Sara Lipszyc¹. Nie są znane powody, z jakich nastąpiła ta zmiana nazwiska. Zrozumiała byłaby zmiana z Lipszyc na Lipską, próbująca zatuszować żydowskie pochodzenie Sary czy służąca zbliżeniu do społeczeństwa polskiego². W akcie urodzenia artystki widnieje nazwisko Lipska, to samo jakie nosił jej ojciec — Mendel Jozek Lipski³. Sara Lipska pochodziła z zamożnej rodziny, która z pewnością wspierała ją finansowo i opłacała naukę w szkole. Artystka wybrała trudny, szczególnie dla młodych kobiet, kierunek — rzeźbiarstwo. Szybko stała się ulubioną studentką profesora, jego modelką i żoną. We wspomnieniach z pierwszych lat działalności Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie Jan Brzeziński, artysta malarz, w spisie nazwisk uczennic i uczniów SSP z lat 1904–1907, „którzy złożyli swój wkład w dziedzinie sztuk plastycznych, pedagogiki i szerzenia kultury estetycznej” wymienia nazwisko Sary Lipszyc⁴. Na fotografii z 1904 roku pochodzącej z archiwum Brzezińskiego⁵ przedstawiającej profesorów, studentki i studentów SSP w Warszawie we wnętrzu jednej z sal szkoły, została także sfotografowana Sara Lipska (il. 25). Na odwrocie fotografii zostały umieszczone nazwiska niektórych sportretowanych osób. Obok nazwiska Sary Lipszyc znajduje się dopisek — „muza prof. Dunikowskiego”. Inny uczeń SSP, Zygmunt Kamiński, w swoich wspomnieniach o szkolnych koleżankach wymienia Sarę Lipszycową — „model Dunikowskiego z wczesnej epoki jego twórczości”⁶.

W 1906 roku Lipska i Dunikowski prawdopodobnie wspólnie wyjechali w podróż do Syrii i Palestyny. Dla Sary, z pochodzenia Żydówki, wyprawa była z pewnością ważnym przeżyciem. Niestety, nie zachowały się właściwie żadne relacje ani dokumenty z wyjazdu. Wiemy, że podróż była zainspirowana i odbyła się w towarzystwie malarza Leopolda Gottlieba, który jechał do Palestyny, by objąć katedrę malarstwa w Szkole Sztuk i Rzemiosła „Bezalel”⁷. O wspólnej podróży do Palestyny wspomina Lipska w jednym z listów do Xawerego Dunikowskiego:

¹ X. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 32; Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, Sprawozdanie z dotychczasowej działalności Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych za czas od marca 1904 do czerwca 1907.

² Wielu Polaków wyznania mojżeszowego także w celu integracji ze społeczeństwem polskim zmieniało swoje nazwiska czy nawet imiona; por.: A. Jagodzińska, *Akulturacyja i integracyja Żydów Warszawy*, s. 229–234.

³ Sara Lipska urodziła się 7 grudnia 1882 roku w Mławie, w zaborze rosyjskim, w żydowskiej rodzinie. Była córką Mendela Jozeka Lipskiego (lat 27) i Ruchli z domu Goldsztejn (lat 23), zamieszkałych w Mławie. Ojciec był handlarzem, pochodził z Kalisza. Matka urodziła się w Mławie. Wraz z Sarą urodził się jej brat bliźniak Elja Salomon Lipski; Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Oddział w Mławie, nr zespołu 56, Akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego w Mławie, powiat mławski, z lat 1856–1930, Akta urodzenia rok 1882, sygn. 64, nr 73 — Elja Salomon Lipski, sygn. 64, nr 74 — Sara Lipska.

⁴ Biblioteka Narodowa, sygn. III 10 441, Jan Brzeziński, Pierwsze lata 1904-5-6-7 działalności Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych, rps.

⁵ Biblioteka Narodowa, Zbiory Ikonograficzne, sygn. 54 004, IF 59962/ III-15, Zdjęcie grupowe profesorów, studentek i studentów we wnętrzu jednej z sal szkoły. Warszawa, Szkoła Sztuk Pięknych 1904, neg.

⁶ Z. Kamiński, *Dzieje życia w pogoni za sztuką*, Warszawa 1975, s. 180.

⁷ A. Tanikowski, *Portret podwójny z czasów młodości. Leopold Gottlieb i Xawery Dunikowski*, [w:] *Sztuka lat 1905–1923. Malarstwo. Rzeźba. Grafika. Krytyka artystyczna*. Materiały z konferencji naukowej, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 21–23 września 2005, red. M. Geron, J. Malinowski, Toruń 2006, s. 47.

Złoty,

Dziękuję Mu również za wiadomości o trybie twórczej Jego pracy, którą zawsze podziwiam i odczuwam również to niewygasłe zamięłowanie i zapal do malarstwa. Było tak zawsze; pamiętam (malowanie szpachlą w Palestynie, malowanie w Paryżu)⁸.

W październiku 1908 roku ze związku Lipskiej i Dunikowskiego rodzi się córka — Maria Xawera Dunikowska. Przychodzi na świat w Brukseli⁹. Na akcie urodzenia córki widnieje podpis rzeźbiarza, który uznał dziecko, dając mu swoje nazwisko.

Pod koniec 1912 roku¹⁰ Sara Lipska wraz z córką opuszcza na zawsze Polskę i wyjeżdża do Paryża. Być może jedzie tam wraz ze swoją przyjaciółką z czasów studiów, Zofią Piramowicz (1880–1958), która także w końcu 1912 roku osiedla się w stolicy Francji. Rzeźbiarka zamieszkała w dzielnicy Montparnasse, przy ulicy Campagne-Première¹¹, gdzie żyło wielu polskich artystów. Zaraz po przyjeździe podjęła współpracę z Siergiejem Diagilewem (1872–1929) i jego Baletami Rosyjskimi. Pracowała w zespole Leona Baksta¹², wielkiego scenografa i kostiumologa Baletów. Wpływ Baksta na Lipską jest bardzo widoczny, szczególnie w sposobie prowadzenia kreski, doborze ornamentów i kolorystki. Bakst był także kolekcjonerem sztuki azjatyckiej. W swoich dekoracjach i kostiumach odwoływał się bardzo często do sztuki orientalnej. Jest to szczególnie wyraźne w takich baletach jak *Kleopatra*, *Szeherazada* czy *Ognisty ptak*. Zespół Diagilewa od początku swojej działalności, od 1909 roku, zachwycał paryską publiczność. Wielu artystów chciało z nim pracować. Do projektowania dekoracji i kostiumów zostali zaangażowani między innymi Pablo Picasso, Natalia Gonczarowa, Michaił Łarionow, André Derain, Henri Matisse, Juan Gris, José-Maria Sert, Georges Braque czy Naum Gabo i Anton Pevsner. Sara Lipska współpracowała z Baletami Rosyjskimi do 1929 roku, kiedy to, wraz ze śmiercią Diagilewa, zespół przestał istnieć.

W drugiej połowie lat 30. artystka podjęła próbę ponownej współpracy z Operą Paryską. W liście do ówczesnego dyrektora opery, Jacques'a Rouché (1862–1957), który w planach miał wystawienie *Pieśni nad pieśniami* według Arthura Honeggera, proponuje mu swój udział w pracach nad dekoracjami, podkreślając swoją znajomość tematów biblijnych i liter hebrajskich¹³. Jest to jeden z niewielu przykładów, w którym Sara Lipska przywołuje swoje żydowskie pochodzenie. W jej twórczości nie ma ani tematów związanych z historią narodu żydowskiego ani nawet żadnych żydowskich motywów.

W 1914 roku do Paryża przyjeżdża Xawery Dunikowski. Nie wiadomo dokładnie kiedy, prawdopodobnie w pierwszym kwartale — list Dunikowskiego do Ludwika Puszeta (Pugeta) z marca 1914 roku jest wysłany z adresu paryskiego¹⁴. Początkowo zamieszkał razem z Sarą Lipską i ich córką, jak rodzina. Jednak „wielki” rzeźbiarz nie

⁸ Archiwum prywatne w Paryżu, list Sary Lipskiej do Xawerego Dunikowskiego z 6 sierpnia 1953.

⁹ Archiwum Miejskie w Brukseli, akt urodzenia z 9 października 1908.

¹⁰ Sara Lipska w liście z 16 lutego 1945 do Zygmunta Lubicz Zaleskiego pisze, że do Paryża przyjechała pod koniec roku 1912; Biblioteka Polska w Paryżu, zbiory rękopiśmienne, Akc. 3888, [Działalność Zygmunta Lubicz Zaleskiego jako koordynatora do spraw stypendiów i zasiłków dla uczonych oraz artystów w latach 1945–1948].

¹¹ Dokładny adres Sary Lipskiej to 31 bis rue Campagne-Première.

¹² Bibliothèque Nationale de France, archiwum Musée d'Opéra, FR BNF 39756388/1, list Sary Lipskiej do Jacques'a Rouché z 11 lipca 1935.

¹³ Tamże, FR BNF 39756388/2, list Sary Lipskiej do Jacques'a Rouché z 14 lutego 1937.

¹⁴ Instytutu Sztuki PAN, Zbiory Specjalne, nr inw. 237, list Xawerego Dunikowskiego do Ludwika Puszeta z 21 marca 1914.

mógł odnaleźć się w codziennych obowiązkach wspólnego życia i opieki na dzieckiem. Helenie Blum, jednej z badaczek jego twórczości, podczas rozmowy w 1945 roku, opowiadał o tym okresie. Blum pisze:

W Paryżu było mu zrazu bardzo ciężko, nie miał z czego żyć, dużo czasu zajmowało mu rodzinne [przerobione na codzienne — E.Z.] życie, sprzątanie, kupowanie w sklepiku¹⁵.

Dunikowski w wywiadzie podaje, że w Paryżu mieszkał przy rue François Gilbert nr 8 bis¹⁶. Tu od marca 1916¹⁷ roku mieściła się jego pracownia.

W lecie 1914 roku Balety Rosyjskie Diaghilewa udały się do Wielkiej Brytanii na *tournée*. Razem z nimi pojechali Sara Lipska i Xawery Dunikowski. Blum pisze:

Nie było jednak innych zamówień i wyjechał na wezwanie do Londynu, robił portrety Szalajapina, Bokina, Karsawiny, lecz wkrótce wybuchła wojna, więc ostatnim statkiem wyjechał do Paryża¹⁸.

Dunikowski wstąpił do Legionu Bajończyków, polskiego oddziału ochotników w Bayonne, wchodzącego w skład Legii Cudzoziemskiej.

„Mile wspomina te czasy paryskie, gdy mu się świetnie powodziło. Ale nic go nie wiąże z Paryżem”¹⁹. Podczas rozmowy z Heleną Blum Dunikowski nie wspomina ani o Sarze, ani o córce. One obie przez długi czas nie istnieją ani w wywiadach udzielanych przez artystę, ani we wspomnieniach, ani w żadnych informacjach biograficznych o rzeźbiarzu. Jednakże przez cały okres twórczości Dunikowskiego powstają prace, związane zarówno z Sarą Lipską, jak i ich wspólną córką.

Sara Lipska fascynowała Dunikowskiego swoją urodą, niezależnością, temperamentem. Ta fascynacja, pomimo, że Sara nie była jedyną kobietą w jego życiu, trwała aż do śmierci rzeźbiarza. Przez cały okres twórczości wielokrotnie ją portretował. Rysy twarzy jednej z *Kobiet brzemiennych*, najbardziej znanego cyklu rzeźbiarskiego Dunikowskiego, są rysami Sary Lipskiej. Rzeźba ta wykonana została w 1906 roku, Lipska wówczas była studentką artysty w warszawskiej SSP. Z okresu paryskiego pochodzą liczne portrety Sary — *Głowa dwuwymiarowa*, wykonana w różnych materiałach — cemencie, drewnie, gipsie²⁰ oraz dwie wersje *Głowy Sary*²¹. W 1915 roku Dunikowski namalował piękny, całopostaciowy portret Lipskiej — *Sara w zielonej sukience*²², dziś znajdujący się w kolekcji prywatnej. W tym samym roku powstały dwa obrazy, obecnie wchodzące w skład kolekcji Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego w Królikarni,

¹⁵ Instytut Sztuki PAN, Zbiory Specjalne, H. Blum, „Xawery Dunikowski. Rozmowy przeprowadzone z artystą w 1945 roku”, mps., s. 8.

¹⁶ Tamże, s. 12.

¹⁷ Informacja za: A. Kodurowa, *Biografia*, [w:] tejże, *Xawery Dunikowski: rzeźby, obrazy, rysunki. Katalog*, przedm. S. Lorentz. Muzeum Xawerego Dunikowskiego, Warszawa 1975, s. 14.

¹⁸ Instytut Sztuki PAN, Zbiory Specjalne, H. Blum, „Xawery Dunikowski”, s. 8.

¹⁹ Tamże, s. 13.

²⁰ Xawery Dunikowski, *Głowa dwuwymiarowa*, cement, 50 × 32 × 33 cm, nr inw. MKr 49; gips, 51 × 31 × 31 cm, nr inw. MKr 1062; drewno, 65 × 40 × 31,5 cm, nr inw. MKr 29, własność Muzeum Rzeźby im. X. Dunikowskiego w Królikarni, oddział Muzeum Narodowego w Warszawie (dalej: MNW).

²¹ Xawery Dunikowski, *Głowa Sary*, gips polichromowany, 47 × 31 × 30 cm, nr inw. MKr 406; brąz patynowany, 48 × 31,5 × 30 cm, nr inw. MKr 28, własność MNW.

²² Xawery Dunikowski, *Sara w zielonej sukience (Sara en vert)*, olej na kartonie, kolekcja prywatna, Paryż.

przedstawiające lalki²³, zapewne te, którymi bawiła się Xawera. W latach 30. artysta namalował kilka portretów córki²⁴, miał także możliwość się z nią spotkać. Prawdopodobnie tuż przed aresztowaniem i wywiezieniem artysty do obozu koncentracyjnego w Auschwitz powstaje obraz *Kobieta przy sztalugach*²⁵, przedstawiający Sarę Lipską podczas malowania. W obrazie powojennym *Żywioty mórz*²⁶ możemy dopatrzeć się twarzy Sary podobnej do wcześniejszego wizerunku rzeźby — głowy dwuwymiarowej. W 1920 roku Dunikowski dostaje propozycję objęcia katedry rzeźby w krakowskiej ASP. Przyjmuje ją i podejmuje decyzję o wyjeździe z Paryża. Paryską pracownię likwiduje ostatecznie w styczniu 1923 roku²⁷. Od tej pory z Sarą będą spotykali się sporadycznie przy okazji przyjazdów rzeźbiarza do Paryża, ale do śmierci Dunikowskiego w 1964 roku, będą prowadzili ze sobą korespondencję.

Najciężej rozstawał się z Paryżem, gdy likwidował pracownię.
— Żegnałem młodość, nadzieję, złudzenia. Przyjąłem brzemię odpowiedzialności i od tej chwili żyłem pracą²⁸.

Okres międzywojenny to dla twórczości Sary czas najbardziej intensywnego rozwoju. W tych latach dekoruje dwa paryskie apartamenty Antoine'a Cierplikowskiego — jego słynny *maison de verre* przy rue Saint Didier, ukończony w 1929 roku i późniejszy, usytuowany w pobliżu wieży Eiffla, przy rue Paul Doumer. Wszystkie jej projekty były bardzo nowatorskie, utrzymane w duchu funkcjonalizmu. Jednym z głównych twórców, którymi się posługiwała, było grube, przemysłowe szkło. Z niego wykonane były schody, ścianki działowe i wiele elementów wyposażenia, jak stół czy krzesła. Wpływ na taką stylistykę miał z pewnością także sam Cierplikowski, znany z zamiłowania do nowoczesności i ekstrawagancji²⁹. Dla niego Sara Lipska projektowała również stroje i przebrania na bale, jak na przykład strój księcia perskiego, w którym Antoine pokazał się na balu dobroczynnym u hrabiego Volpi w Wenecji w 1922 roku³⁰ czy strój Buddy, w którym został sportretowany na obrazie Keesa van Dongena³¹.

Sara Lipska była także autorką wielu okładek pisma poświęconego modzie, wydawanego przez Cierplikowskiego w latach 1932–1937 „Antoine Document”. Projektowaniem dla czasopism zajmowała się jeszcze w Warszawie przed wyjazdem do Paryża. Za

²³ Xawery Dunikowski, *Lalka*, olej na tekturze, 57,5 × 48 cm, sygn.: *Xawery Dunikowski/Paris*, nr inw. MKr 617; *Martwa natura z lalką*, olej na płótnie, 62 × 80 cm, sygn.: *Xawery Dunikowski Paryż*, nr inw. MKr 180, własność MNW.

²⁴ Xawery Dunikowski, *Portret córki*, ok. 1932, olej na desce, 90 × 110 cm, MKr 576; *Portret córki w pomarańczowej sukni*, 1936, olej na desce, 53 × 43,5 cm, MKr 566, własność MNW.

²⁵ Xawery Dunikowski, *Kobieta przy sztalugach*, 1940, olej na desce, 92 × 116 cm, sygn.: *Xawery Dunikowski 1940 Kraków*, MKr 587, własność MNW.

²⁶ Xawery Dunikowski, *Żywioty mórz*, 1948, olej na płótnie, 175 × 86 cm, MKr 503, własność MNW.

²⁷ A. Kodurowa, *Biografia*, s. 14.

²⁸ W. Sokorski, *Xawery Dunikowski*, Warszawa 1978, s. 83.

²⁹ Więcej na ten temat w katalogu wystawy *Fryzjer w trumnie*, red. nauk. J. Torchała, E. Ziemińska, A. A. Szablowska, Królikarnia, 5 lipca – 27 sierpnia 2006, oddział Muzeum Narodowego w Warszawie, Warszawa 2006.

³⁰ [A. Cierplikowski] Antoine, *J'ai coiffé le monde entier*, présentation et propos recueillis par J. Durtal, Paris 1963, s. 173 („Quelques pas en arrière”).

³¹ Kees van Dongen, *Portret Antoine'a Cierplikowskiego w stroju wschodnim*, 1927?, olej na płótnie nabitym na sklejkę, 160 × 130 cm, sygn.: *van Dongen*, nr inw. M.Ob. 2025, Muzeum Narodowe w Warszawie.

jedną z okładek, do katalogu składu futer firmy Tytusa Kowalskiego, w 1910 roku otrzymała nagrodę³². Ilustrowała także książkę Janusza Korczaka *Moški, Joški i Srule*³³.

Wielkim sukcesem było opublikowanie projektów wnętrz i mebli Sary Lipskiej, powstałych we współpracy z René Martin (1891–1977) w książce *Le style moderne. Contribution de la France* wydanej w 1925 roku w Paryżu³⁴. Wstęp do niej napisał Henry van de Velde, a znalazły się tam projekty, obok Lipskiej i Martina, takich twórców jak: Le Corbusier, Robert Delaunay czy Robert Mallet-Stevens.

W latach 30. Sara Lipska pracowała dla Heleny Rubinstein (1872–1965), „cesarzowej piękna”, jak nazywał ją Jean Cocteau. Projektowała dla niej wystrój butików, witryn sklepowych, afisze reklamowe, a także flakony perfum. Poznały się zapewne dzięki Antoine’owi i szybko zaprzyjaźniły. Tuż przed drugą wojną światową artystka przeprowadziła się do domu wybudowanego przez Rubinstein przy boulevard Raspail.

Dzięki kontaktom z paryskim towarzystwem, Antoinem i Heleną Rubinstein, Sara Lipska pozyskiwała nowych zleceniodawców. Projektowała między innymi wystrój wnętrz w wiejskim domu księżnej Natalie Paley³⁵, rosyjskiej księżniczki, aktorki, żony projektanta mody Luciena Lelonga. Współpracowała także z architektką Adrianną Gorską (1899–1969), siostrą Tamary Łempickiej, przy renowacji i przebudowie domu Barbary Harrison w podparyskim Rambouillet³⁶.

Wielką pasją Sary Lipskiej było projektowanie mody. Od 1924 roku współpracowała z domem mody Myrbor, zajmując się projektowaniem dla nich strojów i wystrojem wnętrz. Maison Myrbor współpracował także z takimi artystami jak Pablo Picasso, Georges Braque czy Fernand Léger.

W 1925 roku Sara otworzyła butik ze swoimi projektami przy ulicy Belloni w dzielnicy Montparnasse. Musiał mieć powodzenie, skoro w 1934 roku przeniosła go na avenue des Champs-Élysées. Na tej samej ulicy znajdowały się butiki takich projektantów jak Jeanne Lanvin czy Giovanni Schiaparelli. Butik prowadziła do 1939 roku³⁷.

Współpracowała także z projektantem mody Paulem Poiretem (1879–1944). Wiele sukni, zaprojektowanych przez Sarę, przypominało projekty Poireta. Zdobione były kamieniami, ornamentem kwiatowym i haftem, wywodzącym się ze sztuki orientalnej. Używała lekkich i zwiewnych materiałów.

Artystka prowadziła także własną pracownię rzeźby i dekoracji wnętrz (Lipska Sculpteur Décorateur) przy rue Froidevaux w Paryżu i drugą w Monte Carlo.

O życiu Sary Lipskiej w czasie drugiej wojny światowej mało wiadomo. Z listopada 1943 roku pochodzi jej dowód osobisty, wydany w Paryżu. Być może mieszkała

³² J. Wiercińska, *Katalog prac wystawionych w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1860–1914*, Warszawa 1969, s. 197.

³³ Pierwsze wyd.: 1909; drugie: 1922, jako Sara Lipszycowa.

³⁴ *Le style moderne. Contribution de la France*, introduction de H. Van de Velde, Paris 1925, plansza XLVIII Une chambre à coucher, de Lipska et Martin, Copyright by A. Calavas, Paris 1925; plansza IV Un atelier d’artiste, de Lipska et Martin, Copyright by A. Calavas, Paris 1925; plansza XIV Des Meubles, de Lipska et Martin, Copyright by A. Calavas, Paris 1925.

³⁵ B. Chavanne, B. Gaudichon, *Catalogue raisonné des peintures des XIXe et XXe siècles (artistes nés après 1774) dans les collections du Musée de la ville de Poitiers et de la Société des antiquaires de l’Ouest*, [Poitiers] 1988.

³⁶ C. Bonney, *Adrienne Gorska: Milka Bliznakov Prize Final Report, International Archive of Women in Architecture 2002*, [on-line]. [Dostęp: październik 2012]. Dostępny w WWW: <http://spec.lib.vt.edu/IAWA/inventories/Gorska/gorska-2.html>.

³⁷ Taką informację podaje Maria Xawera Dunikowska w liście do kustosa Musée Alphonse Georges Poulain w Vernon z 22 marca 1987 roku.

razem z córką wówczas w stolicy Francji. Wsparcia materialnego udzieliło jej, jak sama wspomina, towarzystwo Aide aux Emigrants³⁸.

Po wojnie Lipska pracowała ze słynnym tancerzem, dawnym solistą Baletów Rosyjskich, Sergem Lifarem, projektując dekoracje i kostiumy do jego przedstawień. Tancerz, po śmierci Diagilewa, współpracował stale z Operą Paryską, wystawiającą wiele pozycji z jego repertuaru. Lifar cenił Sarę jako dawną współpracownicę samego mistrza i Leona Baksta. Ich wspólnym projektem miał być balet *Taniec ptaków*³⁹ (il. 27). Skomponowanie muzyki zamierzano powierzyć Olivierowi Messianowi. Projekt nie doczekał się jednak realizacji.

Dużym sukcesem artystki była nagroda na Salon de l'Art Libre w Palais des Beaux Arts de la Ville de Paris za rzeźbę przedstawiającą pianistę Artura Rubinsteina⁴⁰ (il. 23). Jest to praca, w której odnaleźć można wpływ Dunikowskiego z wczesnego okresu jego twórczości. Sara Lipska doskonale oddała fizjonomię pianisty, duże oczy, gęste brwi, wydatne usta i nos, wysokie czoło. Artystka wiele uwagi poświęciła na opracowanie charakterystycznej dla Rubinsteina fryzury. Jest to jedna z jej ostatnich rzeźb, gdy ją tworzyła miała ponad osiemdziesiąt lat.

Do końca życia Dunikowskiego w 1964 roku, artyści prowadzili ze sobą korespondencję. Przez przeszło pół wieku pisywali do siebie. W listach adresowanych do Dunikowskiego widzimy, że rzeźbiarz był dla Sary najważniejszy, był jej wielką miłością, jej mistrzem (często w listach zwraca się do niego — „Mistrzu”). Pomimo, że jako młoda kobieta, młoda matka, miała małe wsparcie z jego strony, przez cały czas darzyła go uwielbieniem. Z pewnością trudno jej było łączyć obowiązki domowe, zarabianie na życie, z pełną swobodą twórczością artystyczną. A jednak udawało jej się często łączyć pracę zarobkową z kreacją artystyczną, z artystycznym spełnieniem.

Dla Dunikowskiego sztuka zawsze była na pierwszym miejscu. Sara Lipska była dla niego tuż po niej. Rzeźbiarz uważał, że:

Artysta nie powinien się żenić, tak jak ksiądz. Albo sztuka, albo żona. Albo sakralna służba, albo babskie baby. Innego wyjścia nie ma⁴¹.

Sara Lipska niechętnie mówiła o swojej twórczości. Nie pozostawiła po sobie żadnych wspomnień, żadnych pamiątek, które dziś mogłyby pomóc w poznaniu jej osoby i twórczości. Nie jest mi znany ani jeden autoportret artystki.

Związana była ze światem mody i kręgiem teatralnym. Z przeglądu jej dorobku artystycznego wynika, że obracała się w najlepszym paryskim środowisku, pracując jako projektantka wnętrza, mody, rzeźbiarka i malarka. Będąc kobietą, emigrantką z Polski, samodzielnie wychowując dziecko, jako artystka dokonała bardzo wiele.

³⁸ „Podczas wojny obecnej pobierałam od czasu do czasu, od towarzystwa «Aide aux Emigrants» zapomogi i w krytycznych chwilach, dzięki Pani Thuillier Landry, byłam wspomaganą i chronioną od grożącego mi niebezpieczeństwa”; Biblioteka Polska w Paryżu, zbiory rękopiśmienne, Akc. 3899/2, Korespondencja Zygmunta Lubicz Zaleskiego z lat 1950–1967, K-L, list Sary Lipskiej z 1964 r.

³⁹ Część z projektów kostiumów do baletu zachowało się w kolekcji Musée de la Ville de Poitiers.

⁴⁰ Sara Lipska, *Artur Rubinstein*, cement, podstawa marmurowa, 50 × 46 × 37 cm, nr inw. THL Rz 269, Biblioteka Polska w Paryżu.

⁴¹ W. Sokorski, *Xawery Dunikowski*, s. 46.

SARA LIPSKA: VERSATILE ARTIST. DUNIKOWSKI'S EXCEPTIONAL APPRENTICE

Sara Lipska (1882–1973) was talented in several fine arts. She worked with sculpture and painting; designed interiors as well as theatre sets and costumes; she even worked as a book illustrator. She spent most of her professional life in Paris, where she associated herself with the artistic avant-garde and where she enjoyed great success. Her relationship with Dunikowski influenced her life immensely. They met at the School of Fine Arts in Warsaw, where he taught sculpture as a young professor and where she began to study in 1904. In Paris she worked for Sergey Diaghilev's Ballets Russes performing at the Paris Grand Opera and for Antoine Cierplikowski, a well-known hairdresser and a fashion designer of Polish origins. Sara Lipska's artistic output shows that she moved among the best Parisian circles. The artist exhibited her works, among others, at several Paris Salons.

KEY WORDS: Sara Lipska; Xawery Dunikowski; Antoni Cierplikowski; Paris; the School of Fine Arts in Warsaw; sculpture; design.